

АДИКЦІЯ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

ADDICTION AS A FORM OF MANIFESTATION OF THE BEHAVIOR OF MODERN YOUTH

У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми адикції як форми прояву поведінки сучасної молоді, зокрема студентської. Зазначено основні наукові підходи до визначення адиктивної поведінки. Адиктивну поведінку підлітків визначено як таку, що характеризується наявністю непереборної потреби у зміні свого психічного стану за допомогою адиктивного агента (психоактивних речовин або певних видів активності) і формується на основі біологічних (генетичних), психологічних, соціальних та симптоматичних чинників. Під час аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень визначено чинники, що впливають на розвиток адикцій (психологічні, інформаційні, біологічні, соціальні, особистісні, комунікаційні). Визначено етапи розвитку адиктивної поведінки молоді: пошук засобу зміни свого психічного стану, зміна психічного стану завдяки адиктивному об'єкту та закріплення цього зв'язку на рівні свідомості, установа адиктивних поведінкових стереотипів та повна домінація цієї поведінки, руйнація психіки та біологічних процесів організму людини. Визначено основні адиктивні агенти (об'єкти залежності, унаслідок впливу яких формується адикція): психоактивні речовини (алкоголь, наркотики, лікарські препарати, токсичні речовини) та певні види активності (уживання наркотичних речовин, тютюнопаління, азартні ігри, комп'ютер, секс, їжа тощо.). У емпіричному дослідженні виявлено часткову наявність схильності до адиктивної поведінки та готовності до її реалізації. Перспективою подальших досліджень є розроблення та апробація профілактичних та психокорекційних програм адиктивної поведінки молоді.

Ключові слова: адиктивна поведінка, залежність, адиктивна поведінка молоді, наркотичні речовини, психоактивні речовини.

The article presents the results of theoretical analysis and empirical research on the problem of addiction as a form of behavior of modern youth, in particular, students. The main scientific approaches to the definition of addictive behavior are indicated. Addictive behavior of adolescents is defined as that characterized by the presence of an irresistible need to change one's mental state with the help of an addictive agent (psychoactive substances or certain types of activity) and is formed on the basis of biological (genetic), psychological, social and symptomatic factors. During the analysis of domestic and foreign scientific research, factors influencing the development of addictions (psychological, informational, biological, social, personal, communication) were determined. The stages of the development of addictive behavior of young people are defined: the search for a means of changing one's mental state, the change of mental state thanks to an addictive object and the consolidation of this connection at the level of consciousness, the establishment of addictive behavioral stereotypes and the complete dominance of this behavior, the destruction of the psyche and biological processes of the human body. The main addictive agents (objects of addiction, the influence of which leads to addiction) are defined: psychoactive substances (alcohol, drugs, medicinal products, toxic substances) and certain types of activity (use of narcotic substances, smoking, gambling, computer, sex, food, etc.). The empirical study revealed the partial presence of a tendency to addictive behavior and readiness for its implementation. Prospects for further research are the development and testing of preventive and psychocorrective programs for addictive behavior of young people.

Key words: addictive behavior, addiction, addictive behavior of youth, narcotic substances, psychoactive substances.

УДК 159.943.7:316.62
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.28>

Сізов Д.Ю.

аспірант кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Саврасов М.В.

д. психол. н.,
професор кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Вступ із розкриттям актуальності проблеми дослідження. Актуальність досліджуваної теми полягає у значній кількості молоді, яка має залежність від адиктивної поведінки. Говорити про те, що проблема адиктивної поведінки у сучасному суспільстві абсолютно нова, неправильно. Правильніше буде сказати, що проблема адиктивної поведінки не просто продовжує залишатися актуальною, а придбала сьогодні гострий характер. Поширення алкоголізму, наркоманії ставить під сумнів фізичне і моральне здоров'я молоді, а це в найближчому майбутньому може призвести до соціальної нестабільності суспільства в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж звернутися до поняття адикції як форми поведінки сучасної молоді,

треба визначитися з терміном «адикція». Генеза терміна сходить до психологічної залежності. Хоча залежна людина може почуватися поневоленою сигаретами, алкоголем, їжею, наркотиками, психотропними речовинами чи іншими людьми, для неї ці предмети далеко не є «паразитами». Натомість об'єкт уживання сприймається як «хороший» за своєю природою [8].

Сьогодні в різних літературних джерелах існує багато визначень адиктивної поведінки. Американський дослідник Міллер вважає, що адиктивна поведінка – це вживання різних речовин, які можуть змінити психічний стан індивіда до формування залежності [3, с. 105]. Вітчизняні вчені вважають адиктивну поведінку формою деструктивної поведінки, яка характеризується прагненням змінити свій психічний стан шля-

хом уживання різноманітних психоактивних речовин із метою виходу з реальності.

Люди з адикцією захищають свій внутрішній світ від «негативних» впливів оточення. Як відомо, звичайним стосункам властива динаміка, під час якої відбувається обмін думками, взаємозбагачення, засвоєння досвіду. Людина стикається з новими ситуаціями та новими методами, які стимулюють її розвиток. Адиктивні відносини з наркотичними або психотропними речовинами, які певною мірою замінюють будь-який інший предмет, позбавлені цих динамічних особливостей, є фіксація на заздалегідь визначених емоціях, що досягається стереотипним шляхом. Таким чином, адиктивні відносини є порівняно стабільними і передбачуваними. Проте ця стабільність і передбачуваність містять у собі щось мертве, застигле, що гальмує розвиток особистості.

На думку Москаленко, адиктивна поведінка – це повторювана звичка, яка підвищує ризик захворювання, пов'язана з особистими або соціальними проблемами [5]. Аналіз психологічної та соціальної літератури дає змогу визначити чинники, що сприяють виникненню адиктивної поведінки: неспроможність у навчанні (38 %), жорстоке поводження з дитиною у сім'ї (25 %), постійні конфлікти між батьками (15 %), емоційне відчуження (22 %).

Можна виділити чотири основні групи чинників, які сприяють розвитку адиктивної поведінки:

1. Індивідуальна моральна незрілість: негативне ставлення до навчання, недостатня соціально-координаційна діяльність і соціально значущі установки, вузьке і нестійке коло інтересів, відсутність захоплень та духовних пошуків.

2. Неприятливе мікросередовище: неповна сім'я, важка праця батьків, деформовані сімейні стосунки, що призводять до неадекватного засвоєння соціальних ролей і неадекватного виховання.

3. Індивідуально-біологічні особливості особистості: генетична схильність до психічних захворювань і алкоголізму, важкі соматичні захворювання в дитинстві, органічні ураження мозку.

4. Індивідуально-психічні особливості, нервово-психічні відхилення особистості: низька стійкість до емоційних навантажень, тривожність, імпульсивність, схильність до ризикованої поведінки, недостатня соціальна адаптація.

На думку Єгорова та Ігумнова, адикція являє собою набір учинків, типів поведінки, які включають споживання хімічних речовин або вдосконалення дій, і самі вчинки можуть викликати зміни подібні до тих, які

виникають у результаті споживання хімічних речовин [2].

Сьогодні термін «адикція» застосовується як тотожний «залежності», допускаючи усі психічні та фізичні симптоми, котрі з'являються за довгого споживання адиктивних речовин, тобто будь-яких наркотичних або психотропних речовин, якісною характеристикою яких є спроможність викликати залежність під час їх споживання. Це підвищення сприйнятливості до речовини, яку зловживають, постійне хвилювання щодо пошуків наркотиків, незважаючи на згубні наслідки, а також безліч невдалих спроб припинити вживання. Руйнівний характер адикції проявляється у тому, що спосіб адиктивної реалізації із засобу поступово перетворюється на мету.

Адиктивна реалізація замінює дружбу, любов та інші види діяльності. Вона поглинає час, сили, енергію та емоції таким чином, що залежний не може вести збалансоване життя, займатися іншими видами діяльності, отримувати задоволення від спілкування з людьми, збуджуватися, розслаблятися, розвивати інші боки особистості, висловлювати співчуття та емоційну підтримку.

А. В. Худяков виділяє чотири основні критерії адиктивної поведінки: психологічний, фізіологічний, соціальний і клінічний. Як указує вчений, психологічні критерії – це ослаблення мотивів, які можуть перешкоджати вживанню психоактивних речовин. У результаті виникають різні варіації психологічного захисту у вигляді проєкції, заперечення і т. п. Фізичним критерієм адиктивної поведінки є поблажливості до речовини, що вживається. Соціальний критерій, на думку автора, – це кількість уживання психоактивних речовин, за якого виникають перераховані вище критерії адиктивної поведінки. Амнестичні розлади, емоційно поведінкові порушення властиві для клінічних критеріїв [9].

Р. Браун виявив шість універсальних, для всіх видів компонентів адикції:

- 1) особливість, «надцінність»;
- 2) ейфорія;
- 3) зростання толерантності до психоактивних речовин;
- 4) симптоми відміни;
- 5) конфлікт з оточуючими і самим собою;
- 6) рецидив.

На сьогодні вчені-психологи розрізняють п'ять етапів розвитку адиктивної поведінки людини:

- 1) відкриває спосіб, за допомогою якого може порівняно легко міняти свій психічний стан;
- 2) звично використовує цей спосіб у важкі моменти;

3) адиктивна поведінка стає частиною її особистості і не підлягає критиці;

4) адиктивна частина особистості починає повністю визначати життя адикта;

5) руйнуються психіка і біологічні процеси в організмі.

Окрім вищезазначених етапів розвитку адикції, адиктивну особистість відрізняють деякі риси: невиразність духовних, а також інтелектуальних інтересів, безвідповідальність, нестійкість. Адикт у декілька разів гірше переносить як кризові ситуації, так і труднощі повсякденного життя.

Менделєвич описав психологічні особливості людей з адиктивною поведінкою. Основні характеристики цих особистостей включають:

1) знижену толерантність до труднощів у повсякденному житті, але хорошу толерантність до кризових ситуацій;

2) страх стійкого емоційного контакту із зовнішнім соціальним зв'язком;

3) бажання брехати;

4) бажання звинуватити інших, знаючи, що вони невинні;

5) прагнення уникнути відповідальності під час прийняття рішень;

6) стереотипну та повторювану поведінку;

7) залежність;

8) тривогу.

Є. В. Змановська зазначає, що адикти страждають синдромом дефіциту задоволення, який проявляється у постійному відчутті нудьги, стану бездушності й апатії [4].

У пошуках причин адиктивної поведінки взяли участь і інші дослідники. Так, Г. В. Старшенбуам виділяє п'ять етапів формування адикції. На 1-му етапі людина відчуває емоційний підйом, пов'язаний із ризикованою поведінкою або хімічним впливом. На 2-му етапі людина вдається до предмета адикції, при цьому міжособистісні відносини поступово відходять на другий план, наростає душевний дискомфорт. На 3-му етапі адиктивна поведінка стає стереотипною відповіддю на вимоги реальності. Адиктивні потреби домінують у мотиваційній сфері особистості, людина не реагує ні на критику його поведінки, ні на проблеми близьких людей. На 4-му етапі адикт повністю відчужується від суспільства і своєї колишньої особистості. 5-й етап є катастрофою: руйнується не лише психіка, а й організм; відбувається виснаження всіх життєвих ресурсів [7, с. 13].

За результатами численних соціологічних досліджень переважна більшість молодих людей (70–80 %) прийшла до вживання наркотиків через цікавість. Серед мотивів також найчастіше відзначаються: бажання

зняти напругу, реалізувати потребу в самоствердженні, піти від неприємностей та ін. Високий рівень доступності наркотиків і соціальне середовище, що зберігає нейтральне або навіть позитивне ставлення до наркоманії, сприяють масовому залученню молодих людей до наркотичних і психотропних речовин.

Уживання психоактивних речовин постійно зростає. Як показує статистика, 76 % молоді, що надходить на лікування, тією чи іншою мірою є наркоманами. З одноразового вживання не завжди випливає залежність, при цьому чинники ризику як на початку вживання, так і за залежності є схожими. Історія використання психоактивних речовин починається з глибокої давнини. Ще з давніх часів у зв'язку з тодішніми нормами, релігією і медициною вживалися психоактивні речовини. Сьогодні, задаючи питання, чому не вся молодь уживає наркотики, не всі стають наркоманами, можна отримати цілком адекватну відповідь: тому що багато хто розуміє, наскільки може бути небезпечним уживання таких речовин, і вони намагаються самостійно впоратися з проблемами без відходу від реальності.

Увесь життєвий час молоді ділиться між навчанням, вулицею та сім'єю. Вулиця чинить найбільший вплив на особистість, проте сім'я може мінімізувати або, навпаки, посилити його. Попри те, що розглянута вибірка, а саме молодь, вийшла з віку дитини, батьки турбуються, цікавляться життям і проблемами свого чада. Батьки, які поважають вибір і думку своєї дитини, можуть компенсувати бажання вживати психоактивні речовини. Однак якщо в сім'ї є будь-які конфлікти або проблеми, хтось із батьків випиває, то цей соціальний інститут не зможе запобігти вживанню наркотиків. Отже, інститути та система освіти у цілому є плацдармом для боротьби з адиктивною поведінкою. Освітні заклади здатні та повинні організовувати роботу з попередження і профілактики вживання психоактивних речовин. Усі повинні дотримуватися постулату, який свідчить, що завжди легше запобігти чомусь, аніж виправляти наслідки [1].

Одним із головних чинників, які впливають на вживання молоддю психоактивних речовин, є поведінка дорослих, зразок останньої для зростаючого покоління. Перші уявлення про наркотики формуються ще в дитинстві під час спостереження за поведінкою дорослих. Вплинути на розвиток адиктивної поведінки може просто нейтральне або позитивне ставлення дорослих на вживання алкоголю і тютюнопаління.

Ще один чинник, який підштовхує молодь до вживання психоактивних речовин, – інформаційний. Інформація, яку отримує людина, контролюється зацікавленими фахівцями; своєю чергою, останні намагаються донести посилання відмови від приймання наркотичних речовин, тому що вони можуть призвести до розвитку адиктивної поведінки. Тобто будь-яка інформація, призначена для молоді, має елемент заборони. Амбіції сучасної молодої людини спрямовані на протест і придушення різних заборон. Безсумнівно, інформація повинна бути присутньою у всіх ЗМІ, але для цього потрібно знайти потрібний варіант, правильно сформулювати посилання, яке не буде причиною, що сприяє формуванню мотивації залучення до вживання наркотиків та інших психоактивних речовин.

Багато вчених, а також представників органів правопорядку відзначають динаміку величезного зростання розвитку наркоманії, токсикоманії та інших залежностей у молоді. Тенденції такі, що найближчі 2–3 роки контингент, котрий уживає психоактивні речовини, стає молодше за попередній. Причини цього явища дуже прості. Найголовнішою є погіршення соціальної та економічної ситуації в нашій державі. Сучасній молоді все важче влаштуватися на роботу.

До найпоширеніших категорій причин, що впливають на вживання наркотичних речовин молоддю, належать: соціально-економічні, конституційно-біологічні, соціальні, особистісно-психологічні. Соціально-економічні групи включають традиційні та глобальні причини. До глобальних причин належать інтеграція нашої країни в систему світового ринку й усі наслідки, що із цього випливають. Традиційні причини є лише для нашої країни, окремих регіонів, класів і груп людей. Прикладом можуть бути ті групи населення, весь побут яких був зруйнований під час бойових дій на території їх проживання, що призвело до їх переходу до категорії біженців. До традиційних причин можна віднести толерантність людей до таких явищ, як алкоголізм і куріння. У нашому суспільстві існує багато культурних стереотипів щодо вживання алкоголю. Це не є ознакою того, що кожен, хто вживає алкоголь або тютюн, стане наркоманом. Проте такі люди набагато частіше переживали цей перехід від толерантності до залежності, ніж особи з негативним ставленням до алкоголю та тютюнопаління [6].

До причин біологічного характеру зазвичай відносять спадкову обтяженість психічними чи наркологічними захворюваннями. Соціальні причини – це вплив на молодь

сімейної обстановки, у цілому соціального середовища, у тому числі величезний вплив засобів масової інформації та успішність або неуспішність адаптації людини в освітньому закладі. До причин індивідуально-психологічного характеру зазвичай відносять:

- наслідування авторитетним одноліткам;
- спроби нейтралізувати негативні емоційні переживання;
- прагнення бути значущою для молодої людини у групі однолітків;
- аномальні риси особистості (гедонізм, авантюризм, збудливість, підвищену або занижену самооцінку, підвищену конформність, нестійкість характеру);
- «протестні» реакції, спрямовані проти старших (батьків, педагогів);
- підпорядкування тиску і погрозам.

Чинники, пов'язані з більшою схильністю до вживання наркотиків, називаються факторами ризику, а ті, які пов'язані зі зниженою схильністю до зловживання наркотиками, називаються захисними факторами [6].

Метою емпіричного дослідження є: виявити схильність до адиктивної поведінки у молоді (а саме до алкогольної і наркотичної залежностей). Вибіркою виступили студенти Горлівського інституту іноземних мов.

Спочатку були проаналізовані теоретичні підходи до дослідження адиктивної поведінки молоді. На другому етапі підібрано методики, які стосуються теми дослідження. Далі проводилася діагностика випробовуваних, заключний етап включав у себе аналіз отриманих результатів і подальше розроблення профілактики адиктивної поведінки.

Дослідження проходило у груповій формі. Була представлена інформація, яка характеризує адиктивну поведінку. Спілкування проходило в спокійній атмосфері, на час дослідження кожен займав зручне для нього місце. Також констатуємо, що більшість молодих людей відразу ж вступила в контакт. У ході знайомства з поняттям «адиктивна поведінка» молодь активно висловлювала свою точку зору, задавала питання.

Перед опитуванням респондентам були пояснені цілі та завдання опитування. Відповідно до мети і завдань дослідження, використано такі методики: «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки» О. М. Орел; тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» І. А. Фурманова.

Дослідження проходило у два етапи. На першому етапі ми використовували методику «Визначення схильності до адик-

тивної, агресивної, делінквентної поведінки» (О. М. Орел). Результати представлено в табл. 1.

Пропонована методика діагностики схильності поведінки, що відхиляється, є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності молоді до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється. Методика передбачає урахування і корекцію установки на соціально бажані відповіді випробовуваних. Респондентам було запропоновано прочитати твердження, які стосуються їхнього життя, характеру, звичок, та відповіді, чи правильне твердження стосовно них.

За підсумками методики «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки» О. М. Орел отримано такі результати: у 25 % респондентів є тенденція делінквентної поведінки, у 15 % – готовність реалізації делінквентної поведінки, 40 % досліджуваних мають схильність до адиктивної поведінки, 20 % – показник дуже слабкої схильності до адиктивної поведінки.

Таблиця 1
Показники готовності молоді до реалізації різних форм поведінки

Показники готовності молоді до реалізації різних форм поведінки	Розподіл вибірки	
	кількість респондентів	у відсотках (%)
Слабка схильність до адиктивної поведінки	8	20
Схильність до адиктивної поведінки	16	40
Готовність реалізації делінквентної поведінки	6	15
Тенденція до делінквентної поведінки	10	25

На другому етапі дослідження проводився тест-опитувальник «Схильність до залежності від уживання психоактивних речовин» (І. А. Фурманов). Результати методики представлено в табл. 2.

Цей тест спрямований уже на оцінку залученості молоді у вживання психоактивних речовин. У цьому разі проводилася спроба виявити досвід уживання алкоголю і наркотиків, оцінити частоту вживання і зробити висновок про ризик залежності.

За результатами даної методики для 24 випробовуваних узагалі ризик залежної поведінки був відсутній. Вісім молодих людей мають середньо виражений ризик залежної поведінки під час уживання психоактивних речовин. У восьми респондентів присутні ознаки схильності до залежної поведінки.

Таблиця 2

Рівень схильності до залежної поведінки при вживанні психоактивних речовин

Рівень схильності до залежної поведінки під час уживання психоактивних речовин	Розподіл вибірки	
	кількість респондентів	у відсотках (%)
Ризик залежної поведінки відсутній	24	60
Середня ступінь прояву залежної поведінки	8	20
Виражені ознаки схильності до залежної поведінки	8	20

Висновки. Проведене дослідження адикції як форми прояву поведінки сучасної молоді показало, що майже всі хоча б раз у житті вживали психоактивні речовини, але при цьому готовність до реалізації та рівень схильності до залежної поведінки у більшості молоді на низькому рівні або навіть відсутні. При цьому відзначено, що деякі респонденти вже мають схильність або залежність від уживання психоактивних речовин, зокрема тютюнопаління та споживання алкогольних напоїв.

Перспективою подальших досліджень є розроблення та апробація профілактичних та психокорекційних програм адиктивної поведінки молоді, результатом використання яких є оптимізація напрямів комплексного супроводу молоді та їх суб'єктного включення в профілактичний процес, орієнтований на допомогу і підтримку кожного конкретного індивіда в процесі його особистісного, професійного і життєвого становлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимов Л. Н. Профилактика пьянства и наркомании среди молодежи. Москва : Юридическая литература, 1988. 186 с.
2. Егоров А. Ю., Игумнов С. А. Расстройства поведения у подростков: клинико-психологические аспекты. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 436 с.
3. Завадська Л. А. Профилактика адиктивной поведінки. *Соціальна педагогіка*. Луцьк, 1999. С. 105–111.
4. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учебное пособие ; 2-е изд. Москва : Академия, 2004. 288 с.
5. Москаленко В. Д. Зависимость: семейная болезнь ; 3-е изд., перераб. и доп. Москва : ПЕРСЭ, 2008. 352 с.
6. Москаленко В. Д., Шевцов А. В. Роль генетических и средовых факторов в возникновении зависимости. Часть 1. Изучение семей близнецов, приемных детей и факторов среды. *Новости науки и техники. Серия «Медицина». Выпуск «Алкогольная болезнь»*. 2000. № 2. С. 1–6.

7. Старшенбаум Г. В. Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей. Москва : Когито-центр, 2006. С. 13.

8. Фетискин Н. П. Психология аддиктивного поведения. Кострома : КГУ, 2005. 272 с.

9. Худяков А. В. Клинико-социальный анализ формирования и профилактики зависимости от психоактивных веществ у несовершеннолетних. : автореф. дисс. ... докт. мед. наук. Москва, 2003. 48 с.